

Overdrev – fra ekstensivt landbrug til intensiv natur?

Overdrev er måske den begrebsmæssigt mest problematiske landskabsbetegnelse, som vi har i Danmark, da den dækker over forskellige betydninger og benyttes om forskellige landskaber. Overdrev betyder noget forskelligt fra periode til periode, fra egn til egn og fra faggren til faggren. Ikke mindst historikere og landskabsforvaltere har haft svært ved at kommunikere, da de forstår overdrev som noget meget forskelligt. Artiklen følger betydningerne af begrebet overdrev og udbredelserne af disse fra midten af 1700-tallet op til i dag og diskuterer problemstillingerne ved begrebsforvirringen og den til tider problematiske brug af historien inden for natur- og fredningsdebatten i dag.

Overdrevene, før og nu

Forskellen mellem det historiske overdrev og det moderne biologisk definerede overdrev kan hurtigt tydeliggøres ved at se på begreberne sprogligt. Det første led i overdrev er 'ore', der findes i en række stednavne og fra flere af de ældste middelalderlige kilder i betydningen 1) *uopdyrket (undertiden skovklædt) udmark*, 2) *skovklædt terræn* eller 3) *udyrket og ufrugtbart land*. Det sidste led er 'drev' eller 'drift', der er nærtbeslægtede og betyder *sted, hvor kvæget drives på græs*.¹ Efter at de historiske overdrev efterhånden forsvandt som driftsform i slutningen af 1700- og starten af 1800-tallet, blev begrebet taget op igen senest i 1927 af botanikeren Johannes Grøntved i en artikel om vegetationen på tidligere overdrev,² samt nogle år efter igen af Christian Raunkjær fra Dansk Naturfredningsforening, hvor han i *Årsbrevet* fra 1933/34 foretager en egentlig redefinering:

“den plantesamfundstype, som vi kalder Ore eller Overdrev, hvorved forstås alle de væsentligt af Urter sammensatte Plantesamfund paa lysaabn, tør eller halvfugtig Bund, hvis Vegetation i Almindelighed ikke er saa frodig, at den med Fordel kan benyttes til Høslet, men benyttes til Græsning”³

Det er tydeligt, at det moderne biologiske overdrevsbegreb primært udspringer af ordet 'ore' i dets tredje betydning *udyrket og ufrugtbart land*, og at det centrale er planterne og naturen, mens det centrale i det historiske begreb omvendt var den fælles kvægdraft, uanset om dette så var på dårlig jord (3), i

skove (2) eller på en hvilken som helst uopdyrket jord (1). Landskabsforvaltere og biologer benytter i dag næsten ordret Raunkiærs definition, og overdrev er af Miljøministeriet defineret som “*lysåben, græs- og urtedomineret vegetation på tør bund, typisk med græsning eller høslæt som kulturpåvirkning eller uden landbrugsmæssig drift*”⁴, mens kulturhistorikere typisk benytter den historiske definition. For eksempel definerer landskabshistorikeren Bo Fritzboeger overdrev fra før de store landboreformer cirka 1800 som “*et areal, der i fællesskab mellem flere ejerlav anvendtes til græsning året rundt*”⁵. Arent Berntsen definerer det i *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed* fra 1656 mere bredt til “*den Udmarck som sambtlig Byemænd haffve tilfelliß deris Qveg om Sommeren derpaa til beed oc Græβning at underholde*”.⁶ I denne artikel vil Fritzboegers definition på det historiske overdrev dog blive brugt, selvom det kan diskuteres, om det er for snæver en definition.

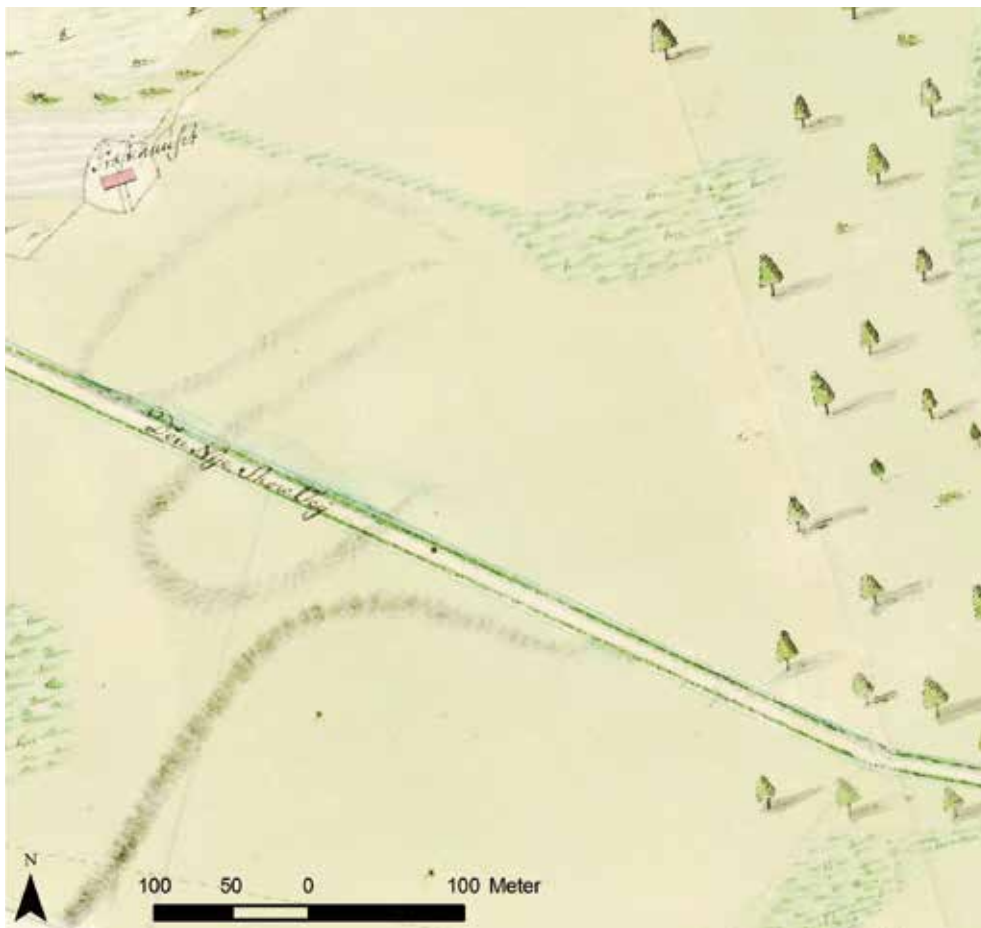
Det historiske overdrev og det moderne biologiske overdrev er to forskellige ting, og det eneste, der grundlæggende binder dem sammen, er, at der i begge landskabstyper ofte er meget græsning. De historiske overdrev var store, centrale ressourceområder for det datidige landbrug, primært i form af græsningsarealer samt udnyttelse af ressourcerne fra de mange træer og skove, der ofte var på overdrevene. På det moderne biologiske overdrev er det den naturmæssige og rekreative del af landskabet, der er i centrum, og der satses bevidst på at skabe et landskab med bestemte biodiversiteter og bestemte naturmæssige oplevelser for de besøgende, blandt andet ved at krat og træer bevidst holdes væk. Landbruget i form af får og kvæg udsat til græsning er kun et middel for at få det ønskede naturlandskab. Samtidig lå og ligger de gamle og de nye overdrev i forskellige egne af landet, og ved mange af de nuværende overdrev har der tidligere været ganske omfattende agerbrug, mens der i dag mange steder er agerbrug eller skovdrift, hvor der tidligere var overdrev.

Så vidt den overordnede introduktion til de forskellige overdrev. For at forstå kompleksiteten og ikke mindst den til tider problematiske sammenblanding må vi dykke længere ned for at se, hvad et overdrev reelt var og er, og hvor de lå og ligger.

Det historiske overdrev

For at kunne forstå og for at kunne beskrive det historiske overdrev må særligt to forhold i det ældre landbrug skildres. Det første er *dyrkningsfællesskabet*. Før cirka 1800 lå langt de fleste gårde i landsbyer, og hver gård havde typisk 30-100 små agre spredt mellem de andre gårdes agre ude i den omkringliggende landsbymark. En sådan spredt agerstruktur krævede naturligvis samarbejde og koordination imellem landsbyens bønder. I skovene, på overdrevene, på hederne og på andre uopdyrkede arealer var der ikke engang nødvendigvis egentlige

grænser mellem bøndernes områder: Det var typisk ét stort fællesareal, hvor hver gård havde ret til for eksempel så og så meget kvæggræsning, så og så meget høslæt og ret til udsætning af et bestemt antal svin. Et dyrkningsfællesskab før cirka 1800 betød altså ikke, at alt var fælles, ligeligt eller ureguleret, fordi agrene var ujævnt fordelt og individuelt dyrket, og ressourcer og dyrkning var

Figur 1: Udsnit af rytterdistriktkortet fra Tofte Overdrev 1772. Bemærk det blandede landskab med træløst græsningsarealer mod vest, græsningssskov mod øst samt spredte enge i de lokale lavninger. Mod nordvest ses tillige et hus med egen indelukket vang og enkelte agre. Det meste af Tofte Overdrev var dog græsningssskov. Copyright Geodatastyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV.

nøje reguleret. Men dels krævede denne type landskabsudnyttelse et udviklet samarbejde mellem bønderne, dels skete udnyttelsen af store dele af landet gennem *delt brugsret* og ikke individuelt ejerskab som i dag.⁷ På overdrevene var dette ekstra ekstremt, da arealerne var delt mellem bønderne i 2-20 landsbyer med hvert deres eget dyrkningsfællesskab. Overdrev var kort sagt et fællesskab imellem fællesskaber – i det mindste hvis Fritzbøgers definition følges.

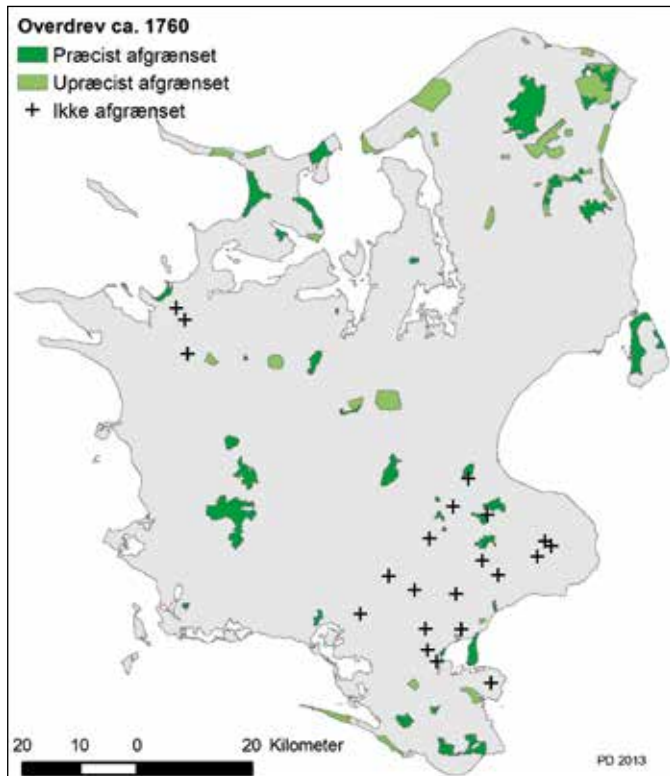
Den anden ting, der må fremhæves for at forstå overdrevsbegrebet, er den glidende overgang mellem de datidige landskaber. I dag er det relativt entydigt, hvor der er skov, dyrkede agre og enge. Klare skel mellem arealerne dominerer, men disse skel er et resultat af landbrugsreformerne cirka 1800 og de efterfølgende århundreders effektiviseringer og ensretninger af landskabet. Før 1800 var der mange enkeltstående træer, småkrat og små vandlidende stykker spredt over de fragmenterede landskab mellem de mange små spredte agre og på de vedvarende græsningsarealer som overdrevene. Omvendt var der ikke sjældent enkelte agerstykker liggende som enklaver i såvel skovene som på overdrevene, typisk dyrket uregelmæssigt med den mere sejlivede havreplante. Grænsen mellem mose, eng og andre mere eller mindre tørre græsningsarealer var i et udrænet landskab naturligvis også flydende – det kom an på årstiden og periodens nedbørsmængde, hvor vandlidende landskabet var. Og skovens måske vigtigste udnyttelse var græsning, da de datidige skove havde mange lysninger, og der var sat meget kvæg og svinehold ud i de danske skove før den såkaldte *skovfredning* i 1805. Pointen er, at selvom man kan konstatere eller klassificere nogle områder som entydigt ager, skov, eng og overdrev, så var der mindst ligeså mange arealer, der var lidt af det hele.⁸

Den geografiske udbredelse og arealanvendelse

Det er udfordrende at kortlægge de historiske overdrev. De skriftlige kilder omtaler dem typisk kun sporadisk og omtrentligt, og da mange af overdrevene blev nedlagt som noget af det første under landboreformperioden, findes der ofte ikke præcise kort over dem. Først med den store udskiftningsforordning fra 1781 blev det pålagt grundejere og godsejere at fremstille udskiftningskort efter fastlagte kriterier, og det blev gjort obligatorisk at indsende en kopi til Rentekammeret i Købehavn, hvilke derfor findes bevaret i dag. Overdrev udskiftet før 1781 findes der derimod ikke nødvendigvis detailkort for – overdrevsområderne kan dog nogle gange genfindes på senere udskiftningskort eller fra senere matrikelkort 1781-1810.⁹

I figur 2 ses en kortlægning af overdrevene på Sjælland cirka 1760. Her er vi særligt heldigt stillet rent kildemæssigt; dels på grund af en indberetning fra de sjællandske amtmænd 1759,¹⁰ dels fordi der findes mange gode og tidlige detailkortlægninger af landskabet, blandt andet tidlige udskiftningskort og

Figur 2: Overdrev på Sjælland cirka 1760. Kortlægningen bygger på ejerlavsdata fra www.digdag.dk og på amtmændenes indberetning 1759.

rytterdistrikskort 1768-1772. I alt har det i det store historiske kortlægningsprojekt *DigDag*¹¹ været muligt at kortlægge og afgrænse 41 overdrev på Sjælland dækkende i alt præcist 240 km²,¹² mens yderligere 36 overdrev på i alt 150 km² er blevet kortlagt omtrentligt i forbindelse med denne artikel. De sidste 36 overdrev er kun kortlagt på baggrund af beskrivelserne i indberetningerne fra 1759 som for eksempel “1/2 fjerdingvej mellem Rønnehus og Svedled og 1/4 fjerdingvej mellem Ullerød og Freerslev marker” og “1/2 mil i omkr., 1 fjerdingvej fra Havelse Mølle til St. Havelse”. Sådanne områder bliver selvsagt upræcise, selvom det i nogle tilfælde har været muligt at finde spor af gamle grænseskel på historiske kort. Endelig har det kun været muligt at lokalisere 21 overdrev som punkter. Ud af de 80 overdrev nævnt i indberetningen fra 1759 hørte de 10 tilsyneladende kun under én landsby og må derfor betragtes som nogle af talrige kalvehaver, der også fandtes før udskiftningen. De 10 er derfor ikke medtaget her, da det er de egentlige mellembysoverdrev efter Bo Fritzbøgers definition, der er i centrum.

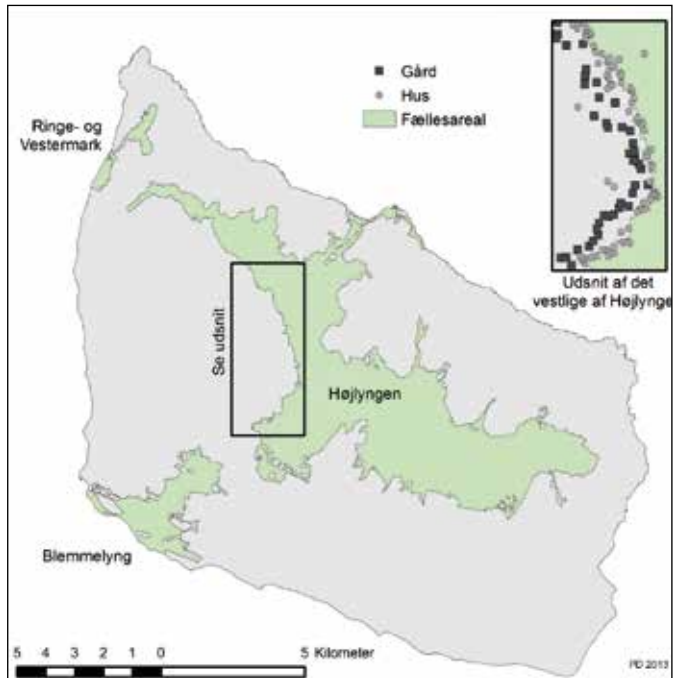
De afgrænsede overdrev dækkede knap 6 % af Sjællands totale areal, og hvis der dertil tages løseligt højde for de 21 ikke-afgrænsede overdrev samt muligheden for, at der var overdrev, som ikke optræder i de anvendte kilder, må overdrevene samlet set have dækket mindst 7-8 % af øens totale areal cirka 1760. Det er dog minimumstal, da vi ikke kan forvente, at kilderne har givet kendskab til alle overdrev. Det må forventes, at særligt mindre overdrev ikke er medtaget fuldstændigt. De tre største overdrev var Gribskov i Nordsjælland på 44 km², Antvorskov Sønder Overdrev øst for Slagelse på 31 km² samt Amager Vestre Overdrev på 18 km². Dermed var de største overdrev større end et gennemsnitligt sjællandsk sogn. De mindste var til gengæld under en km², mens gennemsnittet var 5,9 km².

På Lolland, Falster og Møn er der i DigDag-projektet kortlagt otte ganske store overdrev på baggrund af udskiftningskort dækkende 3 % af øerne, mens der på Fyn slet ikke er registreret nogle. I begge tilfælde er tallene og kilderne næppe fyldestgørende. Der fandtes sikkert enkelte mellembysoverdrev på Fyn udover de mange kendte kalvehaver under én landsby, ligesom omfanget af overdrev på Lolland-Falster-Møn uden tvivl har været større, end det kan påvises her. Men kortlægningen understøtter ikke desto mindre, at overdrev, som tidligere observeret af Bo Fritzboeger,¹³ primært fandtes øst for Storebælt, mens der på Fyn først og fremmest fandtes kalvehaver og mindre græsningsarealer under hver landsby eller hver gård.

Jylland kan desværre ikke medtages her på grund af manglende kilder samt på grund af en bredere uklarhed om, hvorvidt mange fællesarealer i de jyske dyrkningssystemer skal betragtes som mellembysoverdrev eller ej. Som et eksempel på fællesområder mellem enkeltgårde kan til gengæld vises Bornholm, se figur 3. Her fandtes ikke landsbyer, kun enkeltliggende gårde og huse uden for egentlige dyrkningsfællesskaber, men det betyder så langt fra, at der ikke var fælles og delte græsningsarealer. Fælles græsningsarealer delt af gårde fra flere sogne er blevet kortlagt af DigDag-projektet, og disse udgør ikke mindre end 21 % af øens totale areal. Langt den største var Højlyngen i det indre af øen, der, som navnet fortæller, var domineret af lyngdække på de næringsfattige og udvaskede morænesandjord. Enkelte steder fandtes spredte småskove og kratbevoksninger, særligt i de kuperede sprækkedale.¹⁴ Højlyngen og de øvrige overdrev var særdeles vigtige græsningsressourcer for de bornholmske jordbrugere, og det er imponerende at se, i hvor høj grad gårdene var orienterede mod dem. Gårdene lå med deres dyrkede agre ofte som en perlerække langs overdrevene, typisk cirka en halv kilometer fra kanten, mens husene uden dyrket jord ofte lå helt oppe ved overdrevsgrænsen.

Ifølge Videnskabernes Selskabs kort 1768-1772 dækkede skovene 47 % af det totale velafgrænsede overdrevsareal på Sjælland, og kun 11 ud af de 41

Figur 3: Fællesarealer på Bornholm cirka 1760 delt mellem gårde fra flere sogne. Udarbejdet af data fra www.digdag.dk samt bebyggelsesdigitaliseringen af Videnskabernes Selskabs kort 1805 fra www.hiskis.dk.

velafgrænsede overdrev havde slet ingen skov.¹⁵ En tilsvarende tendens kan ses ved de upræcist og ikke-afgrænsede overdrev, men her er det ikke muligt at kvantificere på samme måde. Selvom Videnskabernes Selskabs kort er et regionskort, der kun viser skovgrænserne i grovere skala, kan lokalstudier på baggrund af rytterdistriktskort 1768-1772 samt senere udskiftningskort grundlæggende bekræfte denne observation: Hovedparten af overdrevene var primært dækket af skov. Til gengæld er Videnskabernes Selskabs kort med skalaen 1:120.000 for udetaljeret til at kunne fortælle noget om *typen* af skovdækket: Hvor kortet viser fuldt skovdække, viser studier af rytterdistriktskort og udskiftningskort i 1:4.000 ofte et meget mere blandet landskabsbillede med pletvise træløse græsningsarealer, engdrag og endda enkelte dyrkede agre, typisk i særlige indhegnede vange. Samlet kan det bedst betegnes som blandet græsningskov.

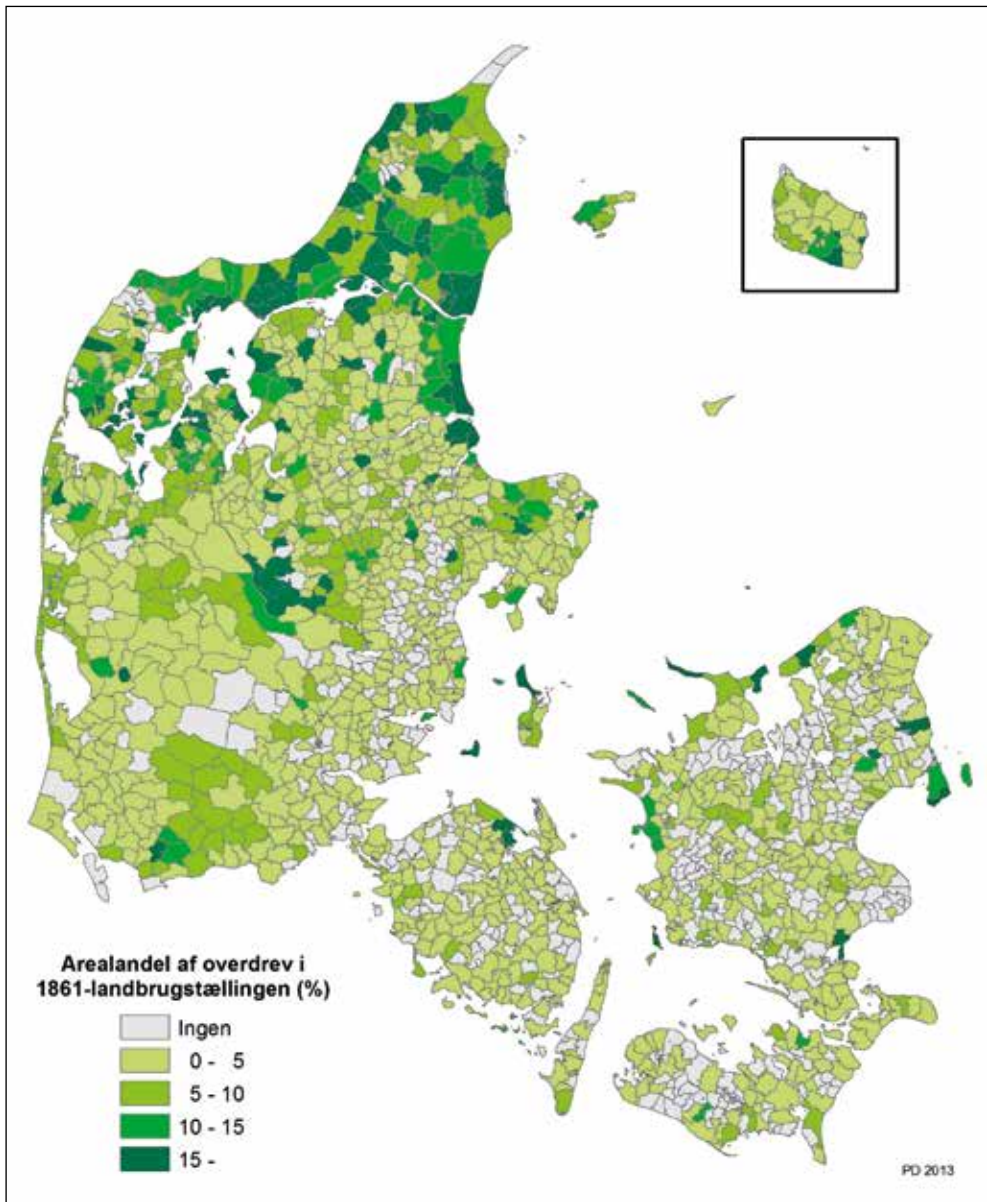
De skovløse overdrev dækkede meget forskellige landskabstyper. En del lå på sandede og næringsfattige jorder, for eksempel det bornholmske Højlyngen og de nordsjællandske overdrev domineret af vandrekliitter. Andre lå ved strandenge og andre delvist vandlidende områder, for eksempel overdrevet på

Vestamager. Overdrevet Olden i den sydlige del af Horns Herred mellem Skibby og Krogstrup sogne, var sandsynligvis rester af middelalderligt nedlagte bebyggelser, der nu blev benyttet som fælles græsningsarealer af de omkringliggende landsbyer.¹⁶ Fællestrækket ved de historiske overdrev var kort sagt ikke landskabet – det var den mellembys landbrugsform.

Nedlæggelse af de historiske overdrev

I forbindelse med landboreformerne og udskiftningen opsplittedes og opdyrkedes en stor del af overdrevene, mens egentlige skovområder blev indhegnet og friholdt fra kreatur- og andet dyrehold i forbindelse med skovforordningen af 1805. Det var en langstrakt proces, der primært skete 1770-1810, og flere steder tog det endda længere tid. Resultatet var dels en markant formindskelse af de oprindelige overdrevsarealer, dels en begrebsmæssig omdefinering og udvidelse af hele overdrevsbegrebet. På den ene side forsvandt overdrevene efter den gamle definition. Efter landboreformerne fandtes der ikke landsbyer med dyrkningsfællesskab og dermed heller ikke mellembysfællesskaber, i det mindste ikke på samme måde som før landboreformerne. Til gengæld blev overdrevsbegrebet i 1800-tallet udvidet til at omfatte alle vedvarende græsningsarealer, eventuelt med stedvis og periodisk høslæt, der var delt mellem flere gårde, og det er denne nydefinition, der er grundlag for arealstatistikken i slutningen af 1800-tallet, se figur 4. Dermed indgår også alle de kalve- og hestehaver, der overlevede landboreformerne, samt de tilsvarende fælles græsningsarealer i Jylland. Landbrugstællingerne kan give et godt overblik over disse 1800-tals overdrevs overordnede udbredelse i Danmark. De fandtes praktisk talt over hele landet, men særligt tæt i Vendsyssel og ved ådale, strandenge og klitområder. Enkelte steder findes tillige bevarede rester af de ældre og tidligere skovrige historiske overdrevsområder, men der er ikke meget sammenfald mellem figur 2 og 4.

Andelen af disse 1800-tals overdrev faldt fra 4,5 % af landets areal i 1861 til 2,5 % i 1888. Det markante fald er dels et resultat af øget opdyrkning og skovtilplantning, men dertil udtryk for, at mange overdrev overgik til individuelt ejerskab, uden at dette nødvendigvis betød en ændring af landskabet.¹⁷ Efter 1888 blev overdrevene i landbrugsstatistikkerne talt med under andre kategorier, typisk "Vedvarende græsarealer" der også omfattede blandt andet enge. Vedvarende græsarealer var tilsvarende støt faldende gennem hele perioden, fra cirka 10 % i 1861 over cirka 8 % i 1888 til knap 4 % i dag, om end med en svag stigning det sidste årti. Forklaringen på faldet skal findes i den dalende betydning, som græsning og høslæt fik for landbruget, samt i de forbedrede muligheder for eksempelvis dræning.¹⁸

Figur 4: Andelen af "1800-tals overdrev" i 1861-landbrugstællingen per sogn. Dataene indtastet i forbindelse med forskningsprojektet AGRAR 2000 og venligst udlånt af Jørgen Rydén Rømer.

Det biologiske overdrev

Mens det historiske overdrev stort set forsvandt som landbrugslandskab i løbet af slutningen af 1700-tallet og 1800-tallet, blev overdrev som begreb og landskabsbetegnelse, som tidligere nævnt, genopfundet og redefineret af botanikerne Johannes Grøntved og Christian Raunkiær. Sidstnævnte var professor i botanik og tillige aktiv i Dansk Naturfredningsforening, og i artiklen fra 1933/34 benytter han faktisk to begreber, dels 'ore' som vel må betegnes som det mest korrekte begreb i forholdt til den landskabstype, som han ønsker at beskrive, dels 'overdrev' der stadig i 1930'erne var et velkendt begreb, og som efterhånden blev den dominerende betegnelse inden for naturfrednings- og senere miljøbevægelsen. Da Raunkiær i høj grad kom til at definere, hvad det moderne overdrev dækker over som naturlandskab, er det her nødvendigt at se på, hvordan han benytter begrebet Ore/Overdrev:

“Tilbage bliver kun den Plantesamfundstype, som vi kalder Ore eller Overdrev, hvorved forstaas alle de væsentligt af Urter sammensatte Plantesamfund paa lyaaben, tør eller halvfugtig Bund, hvis Vegetation i Almindelighed ikke er saa frodig, at den med Fordel kan benyttes til Høstet, men benyttes til Græsning. Her træffer vi vort Lands artsrigeste Plantesamfund; flere Hundrede Arter har hjemme her; det er tillige de mest artstætte Samfund, d.v.s. paa en ganske lille Plet findes her et større Antal Arter end i andre Plantesamfund. Men, vil man maaske spørge, hvorledes kan Orens eller Overdrevenes Plantesamfund komme til at indeholde de mest udbredte Arter, da saavel Strandoverdrevene som de almindelige Overdrev inde i Landet dog kun har en forholdsvis ringe Udbredelse, og denne har i Fortiden været endnu mindre, idet en Del af Overdrevene sikkert tidligere har været dækket af Skov. Gaaden løses derved, at til Ore hører ikke alene de nævnte Overdrev og Strandfællede, men tillige de Tusinder af dels store, dels og især af ganske smaa Pletter af urteklædt Bund, der findes paa Bakkesiderne langs de Erosionsdale, der overalt gennemfører vort Land, og i hvis Bund vore Aar og Bække har furet deres slyngede Vej mod Havet. Hvor Dalfurterne gaar gennem Hede, breder denne sig nedover selv de stejle Skrånter; men her og der medfører forskellige Naturforhold, f. Eks. nedstrømmende eller gennem Bakkesiden udsivende Vand, at Samfund af Urter faar Overtaget og danner større eller mindre grønne Pletter. Hvor Dalfurterne gennemskærer Skovland, bliver ogsaa Bakkeskrænterne bevokset med Træer eller Buske, og paa de mod Nord vendende Bakkesider vil Trævæksten vel nok i Regelen medføre, at der ikke her bliver Lys

nok for Orens Plantearter, i hvert Fald kun for de mest skyggetaalende af disse; anderledes for de sydvendte og tildels ogsaa paa de øst- og vestvendte Skrænter. Paa Grund af Træernes og Buskenes Stilling paa de stejle Bakkesider, kommer der her paa mange Steder saa meget Lys paa Bunden, at denne bliver bevokset med Orens Plantearter, der fortrænger Skovbundens egentlige Flora. Og hvor Forholdene har været saadanne, at tættere Skov i lang Tid har skygget over Bunden og hindret Oreplanternes Indtrængen, sker det, at et eller flere Træer falder af Ælde eller ved Stormens Magt, og saa er straks Oreplanterne parat til at erobre den ny lysaabne Plet og beholde den for lang Tid ofte hjulpet af de planteædende Dyr, der afbider de unge Træer og Buske, der efterhaanden begynder at vokse op. Og selvom Skoven tilsidst igen erobrer Terrænet, er der i Mellemtiden ved Træers Fald maaske opstaaet andre aabne Pletter. Saaledes bølger Udviklingen langsomt, men uden Ophør frem og tilbage langs disse Bakkesider”.¹⁹

Særligt tre ting skal bemærkes. For det første at overdrevene nu defineres ud fra plantesamfundet/botanikken, og for det andet at det moderne biologiske overdrev ikke kun dækker de gamle overdrev, men ogsaa en række større og særligt mindre urteklædte områder på for eksempel bakkesider. Det moderne biologiske overdrev adskiller sig fra det historiske overdrev dels ved at beskrive noget andet, ligesom de biologiske overdrev findes i andre landskabstyper.

Det tredje og sidste, der skal fremhæves, er, hvor træ- og kratrige samt hvor dynamiske de biologiske overdrev er i Raunkiærs beskrivelse. Raunkiær beskriver snarere en idealtilstand, hvor menneskets indgribning er minimal, og hvor overdrevsvegetationen derfor findes som små pletter i et ellers træ- og buskdomineret landskab, og hvor krattet i bølger erobrer overdrevsvegetationen, mens overdrevsvegetationen omvendt erobrer andre pletter, når træer falder af naturlige årsager. Det er svært at vurdere omfang og geografisk udbredelse af biologiske overdrev i 1900-tallet, dels fordi de ikke optræder som en separat kategori i kilderne – hverken på kort, landbrugsstatik eller ved naturkortlægninger – og dels fordi der ikke er nogen fast definition på overdrev i denne periode. Raunkiærs beskrivelse er meget åben og har måske mere udgangspunkt i en forestilling om en naturtilstand fra før landbrugets indførelse end på den reelle virkelighed i 1930'erne?

Arealet af vedvarende græs halveres fra 1930 til 1990, og selvom der her ikke skelnes mellem biologiske overdrev og tørre græsningsarealer på den ene side og øvrige græsningsarealer, for eksempel enge, på den anden, er der intet, der indikerer, at de biologiske overdrev skulle følge en anden tendens end de

beslægtede landskabstyper. Men som det vil fremgå af eksemplet med Nordby Bakker senere i artiklen, var det dog en udvikling med forskelligt rettede tendenser, særligt efter Anden Verdenskrig.

Fredningen

Enkelte, typisk større, biologiske overdrev blev allerede fredet før 1990'erne, men det er først i 1992 i forbindelse med Naturbeskyttelsesloven, at alle biologiske overdrev på over 2.500 m² blev fredet. Året efter kom konkretiseringen af, hvilke der var omfattet af denne fredning i form af *Vejledning om registrering af beskyttede naturtyper*, mens de enkelte overdrev blev udpeget og kortlagt af amterne i løbet af 1990'erne.²⁰ De biologiske overdrev var dermed fredet, nøje defineret og nøje kortlagt – i det mindste sammenlignet med tidligere, hvor det var usikkert, hvad et overdrev i det hele taget var. Vejledningen til registreringen af overdrevene starter med den kulturhistoriske definition af det historiske overdrev og slutter med den botaniske definition af de biologiske overdrev:

“De oprindelige overdrev er i historisk forstand ligesom hederne og de ferske enge en naturtype, som er opstået som et resultat af en særlig landbrugsmæssig driftsform. Det var udyrkede arealer med rester af skov, som før udskiftningen tjente til vedvarende græsningsarealer for en eller flere landsbyer. Overdrevenes jordbund udmagredes efterhånden ved den vedvarende fjernelse af næringsstoffer fra arealerne, ved husdyrenes græsning og anvendelse af staldgødning på agerjorden. Tilsvarende kan relativt tørre arealer, hvor dyrkningen i nyere tid er opgivet, have udviklet sig, så de naturmæssigt svarer til overdrev i naturbeskyttelseslovens forstand og dermed er omfattet af beskyttelse. F.eks. hvis et areal har ligget uudnyttet hen i en længere årrække eller har været benyttet til græsning.

Ved overdrev forstås naturligt veldrænede, vedvarende græsarealer. Overdrev er således tørbundsarealer med lys åben græs- og urtevegetation, der aldrig eller kun meget sjældent har været pløjet op, og som oftest er præget af græsning. [...] Græs- og urtevegetation er oftest righoldig og varieret.”²¹

Problemet i 1993 var dog, set fra en kulturhistorisk synsvinkel, at de historiske overdrev ikke fandtes længere. I bedste fald fandtes enkelte mindre rester af vedvarende græs, der ikke havde været i omdrift, hvor der tidligere havde været store historiske overdrev, men der fandtes mig bekendt ikke historiske overdrev, der er bevarede i deres helhed i 1993. Det, der blev registreret, var spredte græsarealer af varierende alder, i langt overvejende grad mindre om-

råder, hvoraf kun enkelte var ældre. En stikprøve fra Nordvestsjælland i 1996 viste, at kun cirka 10 % af de biologiske overdrevs areal lå i områder med kontinuerlig græsning så langt tilbage, som kilderne gav oplysninger, mens 20 % lå i områder med skiftevis kratskov og andet lignende og rydning, mens hele 70 % af arealet af de biologiske overdrev lå på tidligere opgivne agre. Af de biologiske overdrev på tidligere agerjord var dyrkningen af over halvdelen af arealet blevet opgivet inden for de sidste 50 år eller mindre.²²

Da den første registrering var afsluttet i 1996, var 262 km² biologisk overdrev registreret, svarende til 0,6 % af Danmarks areal. Roskilde, Sønderjylland, Ribe og Ringkøbing amter havde dog hver kun 0,2 %, mens Bornholm, Frederiksborg og Nordjylland amter alle havde over 1,0 % af deres areal registreret som biologisk overdrev. I Nordjylland, hvor der var det største samlede areal, var der i alt 83 km² biologisk overdrev, men det var fordelt på mere end 7.000 lokaliteter,²³ og dermed er gennemsnitsstørrelsen på de biologiske overdrev her på lige godt 0,1 km², mens de velafgrænsede historiske overdrev på Sjælland til sammenligning var på gennemsnitligt 5,9 km². Igen er der med en faktor 50 markant forskel på det historiske overdrev og de biologiske overdrev. Registreringen var reelt sket efter botaniske kriterier, men i Naturbeskyttelsesloven fra 1992 angives overdrevet delvist ud fra den kulturhistoriske definition. Det er altså ikke kun kulturhistorikere og landskabsforvaltere, der har rodet rundt i begreberne – også politikerne og juristerne har været begrebsforvirrede. I 2001 kom så en principiel afgørelse fra Naturklagenævnet med udgangspunkt i en konkret sag fra Jægerspris på Sjælland, at arealer for at opnå status af beskyttede overdrev ud fra Naturbeskyttelsesloven skulle være *“[...] tilbageværende rester af de historiske overdrev, det vil sige de arealer, der som “udmark” lå udenfor vangene i landsbyfællesskabets tid, og som traditionelt blev anvendt til græsning for husdyrene og eventuelt også til høslet”*, og at *“der typisk er tale om tørbundsarealer, der aldrig eller kun sjældent har været pløjet op[...]”*²⁴

Hvis dette var blevet implementeret i forvaltningen, ville der praktisk talt ikke have været beskyttede overdrev i Danmark i dag. Historiske overdrevsarealer findes stort set ikke bevaret. I stedet blev lovgivningen ændret i 2004, så overdrev entydigt blev defineret ud fra biologiske definitioner. Som der står i den seneste udgave af *Vejledning om naturbeskyttelseslovens § 3 beskyttede naturtyper* fra 2009:

“Dette førte til at, der i 2004 blev foretaget en lovændring, der præciserede, at beskyttelsen omfatter alle biologiske overdrev, og opgav den historiske definition af overdrev. Hovedvægten lægges derfor på de botaniske kriterier og de tørre jordbundsforhold samt de landskabelige for-

hold. Samtlige biologiske overdrev, der opfylder de vegetationsmæssige og jordbundsmæssige kriterier, er således beskyttet uanset deres historiske oprindelse, og de historiske overdrev er en delmængde heraf. [...] Angivelsen i lovbemærkningerne af, at intensiv opdyrkning skal være opgivet for mindst 30-50 år siden, er indsat for at præcisere, at der som efter hidtidig praksis skal gå længere tid, før et areal har udviklet sig til overdrev. Der vil således som altovervejende hovedregel ikke have indfundet sig en sammenhængende overdrevsvegetation på et areal, førend det har henligget uden intensiv opdyrkning i mindst 30-50 år. Der er imidlertid ikke tale om en lovregel, men om et bidrag til en fortolkning af, hvad der skal forstås ved et biologisk overdrev. Bestemmelsen udelukker således ikke, at et areal, der f.eks. ligger tæt på andre overdrev, således at arter knyttet til overdrev hurtigt kan spredes til dette område, vil kunne udvikle overdrevsvegetation på lidt mindre end 30 år og dermed være omfattet af beskyttelsen. Kriteriet om omlægning skal således anvendes i sammenhæng med kriterierne om jordbund og vegetation. Der er derfor heller ikke automatisk tale om et overdrev i lovens forstand, blot fordi et areal ligger udyrket hen eller afgræsses i 30-50 år.

Det er ifølge bemærkningerne til loven vigtigt at sondre mellem intensiv dyrkning og ekstensiv drift af overdrev. Det er her præciseret, at intensiv dyrkning skal forstås som omlægning eller opløjning af et areal med flerårig dyrkning af afgrøde eller med intensiv anvendelse af hjælpestoffer som gødskning og pesticider og evt. kalkning. Ekstensiv drift af overdrev kan ske med græsning, høslæt, evt. rydning af træ- og buskopvækst og ukrudt forstået som pletvise bevoksninger med vegetation, som ikke er egnet til græsning, f.eks. tidsler. Intensiv dyrkning indebærer altså et klart brud på en tidligere kontinuitet som overdrev eller en klar overgang fra en anden arealanvendelse til overdrev. At der på et areal har været en enkelt let jordbehandling som f.eks. fræsning eller enkelte års dyrkning, vil derfor ikke i sig selv medføre, at et areal ikke kan være et overdrev i lovens forstand, forudsat de botaniske og jordbundsmæssige forhold opfylder kriterierne. Det betyder blandt andet, at den praksis, der visse steder har været for driften af et overdrev – hvorefter man har taget enkelte afgrøder på arealet, når det havde oparbejdet en vis næringspulje – ikke som udgangspunkt indebærer, at arealet ikke kan være beskyttet som overdrev.²⁵

Dermed er den sidste rest af det historiske fokus fjernet fra det moderne biologiske overdrevsbegreb. Reelt kan et biologisk overdrev være helt nyt, og de 30-50 år nævnes blot som en ledetråd for, hvor lang tid det under typiske for-

hold tager overdrevsvegetationen at sprede sig til nye områder. Omvendt kan områder, der har været uopdyrket langt længere tid, undgå at udvikle sig til overdrev. Dermed er det moderne biologiske overdrev entydigt et spørgsmål om vegetation og jordbund, ikke historie.

Fredningen indebar, at tilstanden ikke måtte ændres i form af for eksempel pløjning eller kunstgødning. Med mindre området holdes ved lige ved kreaturgræsning eller anden dyregræsning, vil området typisk over en årrække gro til med højere plantearter og siden kratskov, der vil lukke af for den ønskede overdrevsvegetation. Fredningsloven giver dog ingen mulighed for at tvinge lodsejerne til at holde husdyr, og der har derfor været stort fokus på at vedli-

Figur 5: Er dette et overdrev? Vejskrænten ved Løgten i Østjylland præsenteres i hvert fald som et sådant i en håndbog for overdrev, enge og moser,²⁷ og ud fra den botaniske definition af biologisk overdrev lever den med manglende omdrift samt den særlige vegetation op til kravene. Mange kulturhistorikere vil sikkert på alle måder have det svært med dette, men det viser, at overdrevsbegrebet i dag først og fremmest er et biologisk/botanisk begreb. Foto: Rasmus Ejrnæs 2009.

geholde de biologiske overdrev samt i særlige projektområder at udvide disse. Første prioritet synes at være udsættelse af græssende dyr, ofte mod betaling eller gennem tilskud, men Naturfredningsloven giver også mulighed for at få dispensation til at foretage mere vidtgående skridt til at vedligeholde et ellers fredet biologisk overdrev, og i litteratur og vejledninger nævnes for eksempel manuel eller maskinel fjernelse af krat og skov, høslæt for at fjerne næringsressourcer samt afbrænding. Der er dog stor forskel på driften af biologiske overdrev, hvilket ikke kan overraske, da nogle områder indtil for få år eller årtier siden blev drevet som konventionelt landbrug, mens andre ligger på aldrig dyrket næringsfattig jord, der lettere kan holde overdrevsvegetationen i længere tid uden indgreb. Pointen er, at de biologiske overdrev, som de er i dag, ikke er en naturtilstand, men et kulturskabt landskab.²⁶

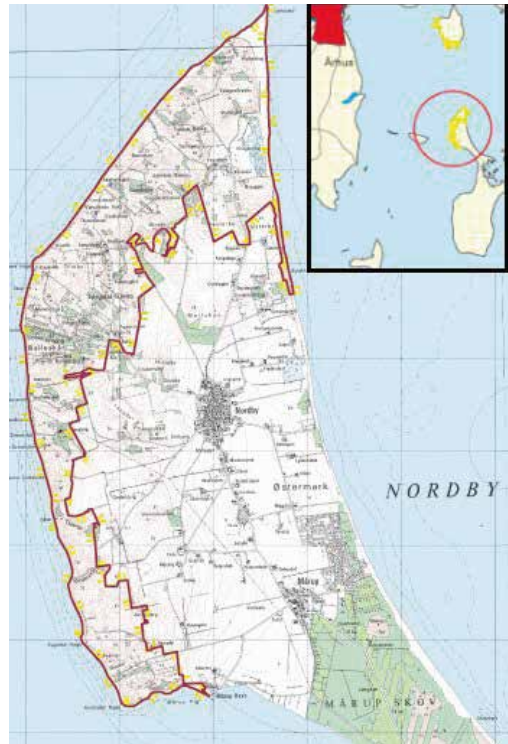
Eksemplet Nordby Bakker

Nordby Bakker i den nordvestligste del af Samsø er et af de største biologiske overdrev i Danmark, og det er udvalgt som et såkaldt *Natura 2000-område*, det vil sige, at området betegnes som et særligt værdifuldt naturområde set i et europæisk perspektiv. I Nordby Bakker findes blandt andet over 5 % af landets samlede areal af tørre kalksandsoverdrev og over 10 % af kalkoverdrevsareal. En række af de sjældne plante- og dyrearter, der er karakteristiske for de biologiske overdrev, er rigt repræsenteret i Nordby Bakker.²⁸

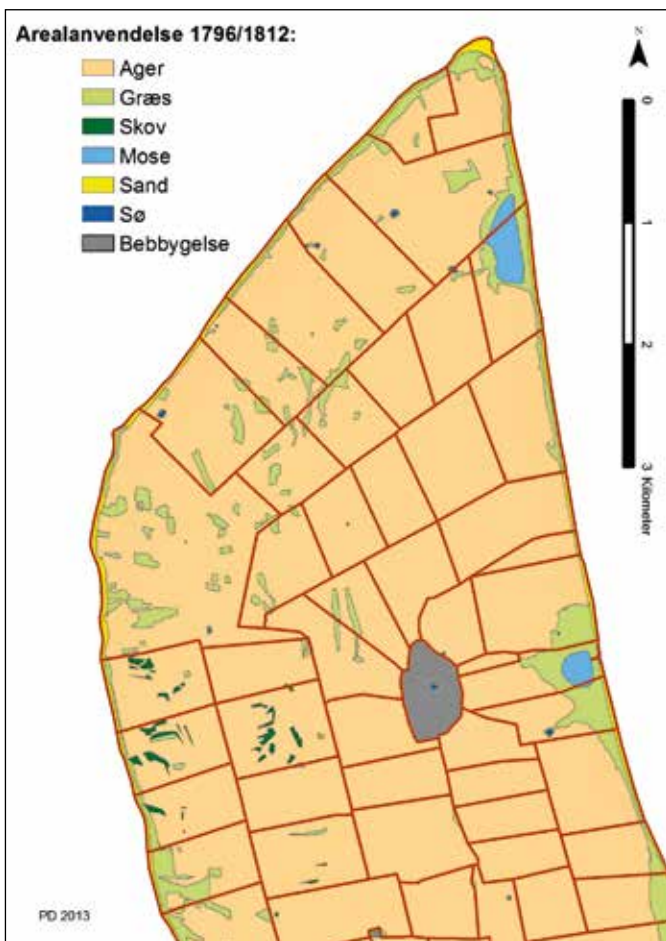
Nordby Bakker er dermed selvsagt en vigtig naturperle, men som historiker kan man stadig undres over, hvordan historien inddrages og gradbøjes for at promovere naturområdet. På Naturstyrelsens hjemmeside kan det læses, at *“bakkerne var vanskelige at anvende til andet end græsning,”* og *“store dele af området har aldrig været opdyrket, og det åbne landskab har bevaret sit særpræg”*.²⁹ Den manglende overdrevsvegetation i bakkerne i 1990’erne og 2000’erne forklares ud fra det moderne landbrug og ikke mindst den manglende kreaturgræsning de sidste år. Det skulle der nu rettes op på, og gennem en aktiv naturgenopretning skulle overdrevet genskabes. Naturvejleder Jan Kjærgaard fra det daværende Skov- og Naturstyrelsen i Silkeborg udtalte entusiastisk i 2007:

“Nu arbejder vi på at genskabe de store sammenhængende overdrev, der blandt andet findes på den yderste del af Røsnæs, Knudshoved Odde og i Mols Bjerge. Men Nordby Bakker er det største og det smukkeste. Det er ti kilometer langt og op til én kilometer bredt og dækker 600 hektar land, hvoraf staten ejer godt halvdelen. Vi har fået 1 mio. kr fra EUs LIFE-midler i støtte til at genskabe den oprindelige overdrevsvegetation, og selv skyder vi også et stort beløb i projektet.”³⁰

Figur 6: Afgrænsningen af Natura 2000-habitatområdet og overdrevsprojektsområdet Nordby Bakker (rød afgrænsning). Copyright www.naturstyrelsen.dk og Geodatastyrelsen, Rentemeistervej 8, 2400 København NV.

Det fremstilles dermed, som om overdrevet har rødder langt tilbage i tiden, og at det kun er de sidste års fejlagtig landskabsanvendelse, der har skabt problemerne. Men sandheden er en helt anden: Der har aldrig eksisteret et stort sammenhængende biologisk overdrev i Nordby Bakker før nu. For bare 50 år siden var over to tredjedele agerjord, og for 200 år siden var det næsten hele området, der var dyrket. Et historisk overdrev, som beskrevet ovenfor, har der aldrig været. Hvis vi ser på det ældste detailkort over Nordby Bakker 1796/1812, figur 7, ses dette tydeligt. Over 90 % af området var da opdyrket, og kun nogle få spredte vandlidende lavninger, kystskrænterne samt de allermest stejle bakker var dækket af vedvarende græs og kratskov. Nordby Bakker var før udskiftningen 1796 et efter datidens målestok ganske intensivt agerbrugslandskab drevet fra den store landsby med hele 47 gårde og 40 huse. At selv det kuperede Nordby Bakker virkelig var opdyrket, ses, når matrikelkortet fra 1796/1812 nærstudies: De pile, der viser pløjeretningen i de gamle agerfald og som kendes fra mange lignende kort,³¹ er tegnet spredt over hele området, se

Figur 7: Arealanvendelse fra den nordlige del af Nordby. Digitaliseret fra matrikelkort 1812, der igen var en kopi af et nu ukendt udskiftningskort 1796. De røde streger viser gårdenes særskilte jorder efter udskiftningen 1796. Den største blok nordvest for byen var husmændenes jorder, der ikke er særskilt opdelt på matrikelkortet, men bare angivet som "Husmændenes Fælleslod". Ved det efterfølgende matrikelkort fra 1861 ses de enkelte husmænds smalle og lange lodder.

figur 8. Der findes i øvrigt et gammelt lokalt ordsprog, der siger, at "der findes ikke en bakke så stejl, at en Nordbybonde ikke kan pløje den".³² Matrikelkortet kan næsten bekræfte dette!

Ved udskiftningen opsplittedes landsbyens marker mellem Nordbys gårde, og Nordby Bakker blev opdelt ligesom de øvrige områder. De udskiftede gårdlodder i Nordby Bakker var lidt større, som det var typisk ved udskiftningerne i områder længere fra de gamle landsbykerner, men forskellene var ikke store, og området må have været fuldt anvendeligt til almindeligt landbrug.

De efterfølgende kilder fra 1800-tallet er dårlige til at belyse, om noget var

Figur 8: Udsnit af matrikelkort 1812, kopi af udskiftningskort 1796, fra Nordby Bakker. De stejleste bakker er markeret med såkaldte "Lehmanske bakkestreger" visende skrænternes retning, og bakkerne har her typisk græssignatur. Men selv i dette meget kuperede terræn var størstedelen dyrket, hvilket ses såvel af fraværet af græssignatur samt af pilene visende pløjeretningen på de højryggede agre. Copyright Geodatastyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV.

ager eller overdrev. Arealanvendelse på matrikelkortene blev ikke opdaterede, landbrugsstatistik angiver typisk kun sognegennemsnit og de topografiske kort som *Høje Målebordsblade* og *Lave Målebordsblade* skelner ikke mellem tørre/vedvarende græsningsarealer og ager.³³ Den næste sikre kilde er derfor luftfotos. De amerikanske fra 1954³⁴ viser, at langt hovedparten af området stadig var dyrket. Det var som minimum tilfældet med to tredjedele af det nuværende overdrevsområde, sikkert mere, men det kan være svært at fastslå præcist ud fra luftfotos alene. I 1995 kan det til gengæld ses, at hovedparten af området er græsningsarealer uden tydelige spor af omdrift. Denne andel stiger lidt yderligere frem til 2012, hvor det sidste luftfoto er taget.³⁵

Det biologiske overdrev i Nordby Bakker er altså primært opstået i perioden 1954-1995, og udviklingen må forstås ud fra to forhold. Den stadigt stigende mekanisering og rationalisering i det danske landbrug gjorde det rationelt at lægge nogle typer af jorder hen som græs- og høslætsarealer; ikke mindst dem med særligt kuperede og/eller næringsfattige jorder, samt dem med en særlig fragmenteret markstruktur som det tidligere "Husmændenes Fælleslod", se figur 7. Den anden forklaring på udviklingen er statens aktive natur- og fredningspolitik. Siden 1960 er en række områder blevet fredet i Nordby Bakker.

Figur 9: Luftfotosudsnit for det samme område i Nordby Bakker nordvest for Nordby 1954, 1995 og 2012. Copyright COWI / www.kortal.dk.

De første fredninger blev indført for at forhindre sommerhusbebyggelse, mens senere fredninger også skulle sikre offentligheden ret til at færdes i områderne samt beskytte det særlige landskab, der efterhånden opstod, mod fornyet intensivering af landbrugsdrift eller bebyggelsesudvikling. Staten har samtidig gennem Naturstyrelsen en særlig opkøbsplan for området for at kunne styrke naturudviklingen i områder.³⁶ De to udviklinger – landbrugets ekstensivering af området samt statens stigende naturinteresse i området – har haft en gensidig forstærkende effekt: Jo flere områder der fik overdrevsvegetation, jo flere restriktioner og opkøb kom der, og desto mere oplagt og rationelt var det at lægge disse områder helt hen til sekundære driftsformer som græsning og høslæt. Resultatet blev et af de største og vigtigste biologiske overdrev i Danmark, men dette er altså en sen landskabsudvikling.

Udviklingen har ikke kun medført, at ager er blevet omlagt til overdrev, men også at de biologiske overdrev er blevet omformet. I figur 9 ses området fra luftfotos 1954, 1995 og 2012. I 1954 kan der ses dyrkning i langt de fleste marker med undtagelse af stykker med småskov, den langstrakte bakke i midten samt nogle af de karakteristiske lange og smalle lodder mod sydvest i det tidligere "Husmændenes Fælleslod". I 1995 er næsten alt blevet til græs- og høslætsarealer med undtagelse af skovstykkerne. I 2012 er de fleste af småskovene, de levende hegn mellem de gamle marklodder og kratområder blevet

ryddet maskinelt. Man fristes til at spørge, hvorfor for eksempel de levende hegn og småskovstykker skulle fjernes? Kan de få træer og buske virkelig hindre overdrevsvegetation? Eller er forklaringen nærmere, at man har ønsket et bestemt landskabsbillede uden lige linjer og uden træer, der hindrede udsynet for de besøgende? Har man forsøgt at fremstille det, man anså som det "ideelle" overdrev?

Længere mod syd, stik vest for Nordby, se figur 7, fandtes allerede før udskiftning små skovstykker, og flere af dem kan følges helt op til luftfotos i sidste halvdel af 1900-tallet. Nogle af dem består i dag, mens andre af dem er fjernet i løbet af det sidste årti.³⁷ Nu kan det diskuteres, om det er noget forkert i at rydde et sted for træer, selvom der har været skovbevoksning i over 200 år og sandsynligvis meget længere, men det er svært at forstå, hvordan det skulle være en *genopretning*.

Kampen om landskabet – med historien som kanonkugler

Den samfundsmæssige debat om landskabet har i løbet af de sidste 3-4 årtier til tider været heftig. De tre væsentligste parter har været naturinteresser, landbrugsinteresser og interessenterne inden for infrastruktur/industri. Når landskabs- og landbrugshistorien bliver trukket ind i debatten er det ikke sjældent for at blive benyttet som støtte for en af fronterne: for eksempel ved at fremhæve landbrugets historiske betydning for vor tids velfærdssamfund eller for at støtte det økologiske landbrug og en ekstensiv landskabsudnyttelse ved at drage paralleller til tidligere tiders landbrug. Det er selvfølgelig ikke et problem i sig selv, at historien og historikere bliver brugt til fordel for en given sag. Tværtimod skal vi sørge for at blive brugt og helst af alle parter. Men det er et problem, hvis historien bliver gengivet fejlagtigt eller enøjet for at pleje en bestemt agenda.

Konklusion

I forhold til debatten om overdrevene de sidste årtier har det særligt været tiltrængt at fastslå to forhold: For det første at overdrev har været noget ganske forskelligt til forskellige tider, samt at alle overdrev er skabt af mennesker og ikke et frit naturfænomen. Overdrevene kan periodisk opdeles i fire hovedtyper.

1) De ældste overdrev, der kan belægges ud fra skriftlige og kartografiske kilder, er i denne artikel blevet kaldt *det historiske overdrev*. De var typisk meget store og oftest skovrige indelukkede græsningsområder med spredte vådbundsarealer delt mellem flere landsbyer i dyrkningsfællesskabets tid før cirka 1800 – et såkaldt *mellembysfællesskab*. Ud fra denne definition fandtes overdrev primært øst for Storebælt og dækkede her mindst 6-7 % af øerne. På Fyn var græsningsarealer typisk mindre og kun underlagt én landsby, såkaldte

kalve- eller hestehaver, eller en enkelt gård. Jylland er udeladt i denne del af undersøgelsen på grund af manglende kilder, og fordi græsnings- og dyrknings-systemet ofte var ganske anderledes i Jylland.

2) I forbindelse med landboreformerne formindskedes arealerne af de oprindelige historiske overdrev gennem skovfredninger og opdyrkninger – mange forsvandt helt – men overdrevsbegrebet udvidedes til gengæld til bredt at omfatte alle græsningsarealer delt mellem flere gårde. De heste- og kalvehaver og mindre fællede, der overlevede landboreformerne, samt de jyske fællesgræsningsarealer, der ikke faldt ind under andre kategorier som for eksempel hede, blev nu inddraget under begrebet *1800-tals overdrev* eller *det sene historiske overdrev*. 1800-tals overdrevene lå særligt ved ådale, på de letsandede jorder uden egentligt hedelyng, ved strandenge og klitter samt ved resterne af de historiske overdrev. Det markante fald fra 4,5 % af landets areal i 1861 til 2,5 % i 1880 skyldes dels opdyrkning eller tilplantning, dels at græsningen mange steder overgik til individuel drift, og dermed blev klassificeret anderledes i arealstatistikken.

3) I forbindelse med den gryende naturfredningsdebat i 1920'erne og 1930'erne omdefineres overdrevsbegrebet fuldstændigt af botanikere og fredningsfolk: *det tidlige biologiske overdrev* defineres bredt som tørre, næringsfattige græsningsarealer med urtebund – altså ud fra botaniske kriterier og ikke ud fra landbrugsmæssige kriterier som de foregående overdrevsdefinitioner. Ud fra denne definition dækker begrebet over en række ganske små græsningsarealer, ikke mindst langs mindre ådale og ved skrænter. Nogle af disse biologiske overdrev forsvandt i 1900-tallet ved enten krattilgroning, da kreaturgræsningen blev mindre, eller ved opdyrkning. Omvendt opstod der efter denne definition nye overdrev, da opdyrkning blev opgivet i de nye marginale områder inden for det mekaniserede landbrug. Det tidlige biologiske overdrev er dermed kendetegnet ved en større dynamik samt ved at være svagt defineret, og begge forhold gør overdrevene svære at kvantificere og kortlægge.

4) *Det moderne biologiske overdrev* er ligesom det foregående botanisk defineret, men adskiller sig blandt andet ved at være relativt klart defineret gennem fredningsloven og de følgende vejledninger samt ved at være entydigt afgrænset gennem de daværende amters registreringer 1992-1996. Samtidig er det kendetegnet ved en høj, til tider statslig, plejning og vedligeholdelse ofte gennem betalt kreaturgræsning, men også gennem maskinel og manuel rydning af uønskede arter, ikke mindst i etableringsfasen. Udvalgte og prioriterede overdrev tilpasses den ønskede naturtilstand og udvides, så der kommer større og ikke mindst sammenhængende natur til gavn for truede arter samt til glæde for den besøgende.

De fire overdrevstyper er meget forskellige i forhold til såvel brugsform,

landskabsform og geografisk placering, men to ting binder dem sammen: For det første har der oftest været meget kreaturgræsning i de inddragne områder, og for det andet ville de ikke have eksisteret uden menneskelig indblanding. Om et landskab er et naturlandskab eller et kulturlandskab, er ikke kun et interessant filosofisk spørgsmål. Landskabs- og landbrugshistorikere kan ved brugen af de forskellige begreber blive viklet ind i en politisk diskussion. I bogen *Overdrev – en beskyttet naturtype* udgivet af Skov- og Naturstyrelsen i 1998 argumenteres der for eksempel for, at overdrevene ikke bare er en halvkulturtype, men derimod har en kerne af ikke-kulturbetinget natur:

“Ved at vælge det kulturhistoriske ladede ord “overdrev” som betegnelse for naturtypen, har man flyttet fokus fra naturindholdet over på de kulturhistoriske aspekter. Man hører også hyppigt overdrev kategoriseret som en “halvkulturtype”. Et nøjere studium af forudsætningerne for overdrevsnaturen afslører imidlertid, at vel er naturtypen kulturpåvirket, og har i skiftende perioder været begunstiget af det menneskeskabte åbne landskab, men der har siden istiden været, og er stadig, en vigtig kerne af oprindelig – ikke kulturbetinget – natur (se kap. 3). Det er denne kerne som berettiger til betegnelsen naturtype.”³⁸

Henvisningen til kapitel 3 skyldes, at det her klargøres, at nogle af de særlige arter, som der i dag findes inden for de biologiske overdrev allerede fandtes efter istidens afslutning, samt at vilde dyr gennem græsning kunne medføre, at nogle pletter var skovløse, såfremt de geologiske forhold i forvejen var hæmmende for den ellers dominerende urskov.³⁹ Men selvom *overdrevsvegetationen* fandtes langt tilbage i tiden, er det jo ikke ensbetydende med, at *overdrevslandskabet* fandtes – i hvert fald ikke i den form, hvori den opretholdes i dag. Min have har sikkert en del græs og ukrudt, som ligeledes fandtes i landet efter istidens afslutning, men derfor kan jeg næppe påstå, at den har en kerne af ikke-kulturbetinget natur.

Debatten om overdrevene er præget af begrebsforvirring, og dette har måske været medvirkende til, at landbrugshistoriske og landskabshistoriske perspektiver til tider er blevet inddraget på en problematisk måde ved debatten om og beskrivelserne af de moderne biologiske overdrev. Det bedste ville være at indføre nye begreber, men det er praktisk talt umuligt, når først de gamle, om end problematiske, begreber har bidt sig fast i folks bevidsthed. Konklusionen i denne artikel må i hvert fald blive: De historiske overdrev var noget ganske andet end de moderne biologiske overdrev – selvom begge er skabt af os mennesker.

Noter

- 1 Danmarks Stednavne II, 1929 s. XV-XVI. ODS XV, 1934 s. 1247-1248, 1410
- 2 Grøntved, 1927
- 3 ODS XV, 1934 s. 1248
- 4 By- og Landskabsstyrelsen, 2009 s. 17
- 5 Bo Fritzbøger, 1998 s. 64
- 6 Berntsen, 1656 II. bog s. 36
- 7 Bo Fritzbøger, 2001 s. 312-318, 338-342
- 8 Peder Dam, 2009 s. 53-54
- 9 Peter Korsgaard, 2006 s. 71-73
- 10 Rtk. 431.12-16. Transskriberet og venligst udlånt af Bo Fritzbøger
- 11 www.digdag.dk
- 12 Rytterdistrikskort, udskiftningskort og matrikelkort er blevet gennemgået og hvis relevant digitaliseret i forbindelse med kortlægningen af Danmarks administrative inddeling 1660-2012, heriblandt ejerlav og sogne. Se www.digdag.dk.
- 13 Bo Fritzbøger, 1998 s. 64
- 14 Trap V 10, s. 388-392
- 15 De afgrænsede ejerlav cirka 1760 blev sammenkørt med den digitaliserede udgave af Videnskabernes Selskabs kort 1768-1772 (se www.hiskis.dk) for Sjælland i GIS, og den gennemsnitlige skovdækning i overdrevsområderne udregnet
- 16 DS II, 1929 s. 152-153. Gissel, 1977 s. 50, 129 ff
- 17 Gregor Levin & Bo Normander, 2008 s. 23-24
- 18 Ibid s. 19-26
- 19 Hans Henrik Bruun & Rasmus Ejrnæs, 1998 s. 8-9
- 20 Ibid, 1998 s. 12-15
- 21 Skov- og Naturstyrelsen, 1993 s. 24
- 22 Hans Henrik Bruun & Rasmus Ejrnæs, 1998 s.23-24
- 23 Ibid, 1998 s.22-23
- 24 Bo Fritzbøger, 2002 s. 1
- 25 By- og Landskabsstyrelsen, 2009 s. 17
- 26 Rasmus Ejrnæs et al., 2009 s. 62-74
- 27 Rasmus Ejrnæs et al., 2009 s. 73
- 28 www.naturstyrelsen.dk/Naturbeskyttelse/Naturprojekter/Projekter/Djursland/Overdrev/Projektomraader/Nordby_Bakker/
- 29 www.naturstyrelsen.dk/Naturbeskyttelse/Naturprojekter/Projekter/Djursland/Overdrev/Projektomraader/Nordby_Bakker/
- 30 www.b.dk/danmark/paa-det-yderste-overdrev

- 31 Peter Korsgaard, 2006 s. 135
 32 Trap V 7 s. 592
 33 I Bo Fritzbøger 2002 findes en kritisk gennemgang af mulige kilder til overdrev og græsområder de sidste 200 år
 34 DDO1954 fra www.kortal.dk
 35 www.kortal.dk
 36 Natura 2000-plan Nordby Bakker: 10
 37 www.kortal.dk. Det er for eksempel tilfældet for småskovstykker øst for Vestballegård, henholdsvis nord og syd for gården.
 38 Hans Henrik Bruun & Rasmus Ejrnæs, 1998 s. 30-52
 39 Ibid s. 30-52

Litteraturliste

- Berntsen, Arent (1656): *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*. København 1971.
- Bruun, Hans Henrik & Ejrnæs, Rasmus: *Overdrev – en beskyttet naturtype*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1998.
- By- og Landskabsstyrelsen: *Vejledning om naturbeskyttelseslovens § 3 beskyttede naturtyper*. Miljøministeriet, By- og Landskabsstyrelsen 2009.
- Dam, Peder & Jakobsen, Johnny: *Historisk-geografisk atlas*. Geografisk Selskab, København 2008.
- Dam, Peder: "Skovenes udbredelse før landboreformerne". *Landbohistorisk Tidsskrift*, nr. 2009-1, s. 51-88.
- Dam, Peder: *Det øvrige vi nyde: Studier af landgilde og landbrugsproduktion i Danmark i 1600-tallet*. Landbohistorisk Selskab 2010.
- Danmarks Stednavne II: *Frederiksborg Amts Stednavne*. Stednavneudvalget, København 1929.
- Ejrnæs, Rasmus; Nygaard, Bettina & Fredshavn, Jesper R.: *Overdrev, enge og moser. Håndbog i naturtypernes karakteristik og udvikling samt forvaltningen af deres biodiversitet*. Danmarks Miljøundersøgelser 2009.
- Fritzbøger, Bo: *Det åbne lands kulturhistorie*. DSR Forlag 1998.
- Fritzbøger, Bo: *Kulturskoven – Dansk skovbrug fra oldtid til nutid*. DSR Forlag 2001.
- Fritzbøger, Bo: *Rapport vedrørende udvikling af en metode til omregistrering af § 3-overdrev*. Upubliceret 2002.
- Gissel, Svend (red): *Hornsherred Undersøgelsen – Det nordiske Ødegårdsprojekt*. Landbohistorisk Selskab 1977.
- Grøntved, Johannes: "Formationsstatistiske Undersøgelser paa nogle danske Overdrev". *Botanisk Tidsskrift*, nr. 40, 1927, s. 1-71.
- Korsgaard, Peter: *Kort som kilde – en håndbog om historiske kort og deres an-*

- vendelse*. Dansk Historisk Fællesråd, København 2006.
- Levin, Gregor & Normander, Bo: *Arealanvendelse i Danmark siden slutningen af 1800-tallet*. Faglig rapport fra DMU nr. 682. Danmarks Miljøundersøgelser, Aarhus Universitet 2008.
- Natura 2000-plan 2010-2015 Nordby Bakker. Natura 2000-område nr. 58. Habitatområde H182*. Miljøministeriet, Naturstyrelsen 2011.
- ODS XV: *Ordbog over det Danske Sprog*, bd. XV. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1934.
- Skov- og Naturstyrelsen: *Vejledning om registrering af beskyttede naturtyper*. Skov- og Naturstyrelsen 1993.
- Trap V 7: *Trap Danmark*, 5. udgave, bd. 7: "Holbæk". Gads Forlag 1955.
- Trap V 10: *Trap Danmark* 5. udgave, bd. 10: "Bornholms Amt". Gads Forlag 1955.

Internetressourcer

www.digdag.dk

www.gst.dk

www.hiskis.dk

www.kortal.dk

www.naturstyrelsen.dk

Summary

The Danish term *overdrev* is discussed and the areas it specifies are mapped over time in this article. The meaning of the term shifts over time, but it can basically be described as grassland although it at first rather meant a grassland used commonly by farmers from several settlements/villages, and today denotes a specific type of grassland defined by a set of biological criteria.

Before the agrarian reforms around 1800, *overdrev* meant common grassland used by farmers from more than one settlement or village. It was typically very large and mostly wooded areas with large pastures and scattered wetlands, which was primarily located east of the Great Belt. It covered at least 6-7 % of the islands. On Funen, grasslands were typically smaller and subject to only one village, called calves gardens, or subject to only one individual farm. Due to lack of sources, Jutland is not included for this period.

During agrarian reforms around 1800, most of the *overdrev* disappeared by enclosure and the spread of individual farm-plots in the Danish agriculture. Furthermore many woods and grasslands were cultivated, and the areas of the original historic *overdrev* disappeared completely or were at least decimated. But on the other hand, the definition of the *overdrev* was broadened in the national statistics of the 19th century to include all grassland used by more

than one farmer. By this definition most *overdrev* existed in the northern part of Jutland. A significant decline from 4.5 % of the country in 1861 to 2.5 % in 1880 was partly due to cultivation and forest-planting and partly to the further emerging of individual farmer-plots.

During the early nature conservation debate in the 1920s and 1930s the term *overdrev* was redefined completely by botanists as dry, nutrient-poor grassland covered with specific types of plants. Based on this definition, parts of the few remaining historical *overdrev*, but mainly numerous small grazing plots scattered all over the country, were included into the terminology. Very few of the *overdrev* today have ever been a historical *overdrev*, and most of the historical *overdrev* are today cultivated land or forest. In the literature and in the media, the *overdrev* of today is often described as a reminiscent of *overdrev* from older times, but in fact the historical *overdrev* and the botanic defined *overdrev* are two very different things, with shifting meanings and spatial distribution over time.

Forfatterpræsentation

Peder Dam, født 1976. Kandidat i geografi og historie 2004 fra Roskilde Universitetscenter og ph.d. 2008 fra Afdeling for Historie på Københavns Universitet. Har blandt andet udgivet *Historisk Geografisk Atlas* 2008 sammen med Johnny Jakobsen samt monografien *Det øvrige vi nyde: Studier af landgilde og landbrugsproduktion i Danmark i 1600-tallet* fra 2010 samt artiklen *Sko-venes udbredelse før landboreformerne* i dette tidsskrift 2009. Ansat på Dig-Dag-projektet (www.digdag.dk) 2009-2012 samt efterfølgende på et individuelt postdoc-projekt om bebyggelsesekspansion i vikingetid og middelalder (www.saxo.ku.dk/ekspansion), begge gange lokaliseret på Afdeling for Historie, SA-XO-Instituttet, Københavns Universitet.